

ЩЕДРОНОСНИЙ НАУКОВИЙ УЖИНОК НА НИВІ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Володимир Качкан, Дмитро Курчій

Кирчів Роман. Двадцять століття в українському фольклорі. — Л. : Інститут народознавства НАН України, 2010. — 536 с.

Обсяг унікального дослідження-монографії про сьогочасну життєвість усної словесності відразу дає уявлення про велетенський історико-культурологічний фактаж, скрупульозно опрацьований автором. Надзвичайно позитивним є те, що вчений з ґрунтовними й широкими знаннями та професійним досвідом (понад півстоліття Роман Кирчів працює в системі Академії наук на ниві української гуманітаристики-літературознавства, етнографії, фольклористики, історії українського театру) розпочав узагальнення важливої та багатопланової суспільно-політичної проблеми відображення в усній словесності українського народу вельми складного й насиченого доленосними подіями ХХ ст. Ця книга побачила світ під егідою двох інституцій: Інституту народознавства НАН України та Львівського національного університету ім. І. Франка.

За визначенням автора, «ця праця була задумана і спланована як спроба монографічного дослідження рецепції української дійсності щойно минулого двадцятого століття в усній народній словесності». Важливим є відображення в ній основних віх цієї дійсності, подій, ідей і постатей. Написання праці тривало майже впродовж останнього десятиліття з перервами для виконання інших наукових завдань. Окремі розділи в процесі підготовки друкувалися у вигляді статей у різних наукових виданнях, зокрема в журналах «Народознавчі зошити», «Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка» та різних збірниках або виголошувалися на наукових конференціях різного рівня.

Р. Кирчів на багатющому матеріалі блискуче продовжив дослідницький дискурс своїх попередників стосовно рецепції історичної дійсності в українському фольклорі, зокрема відомих студій на цю тему Миколи Костомарова, Володими-

ра Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Грушевського, і «на матеріалі новітньої доби показав традиційну тяглість і нові якості процесу трансформації в художній свідомості народу подій і явищ свого часу» (с. 4), у тому числі драгоманівську традицію культурно-історичного вивчення політичних аспектів уснопоетичного слова, присвячену живим і хвилюючим документам національної пам'яті — своєрідній «усній історії» українського народу. Тут іде мова про увіковічення в народній пісні героїки визвольних змагань січового стрілецтва та Української повстанської армії, трагедії голодомору та Другої світової війни, про висвітлення в комічному ракурсі крізь призму політичного анекдоту реалій фашистського і комуністичного окупаційних режимів та інших важливих для всієї нашої нації подій минулого століття.

Стрижнем пропонованої праці Р. Кирчіва є цілісна програма наукового осягнення феномену народної словесної творчості українців, історичні детерміновані зміни сучасного процесу фольклорного новотворення, динаміка фольклорних традицій. Дуже істотним є об'єкт і предмет дослідження — український фольклор ХХ ст. у зв'язку із суспільно-політичним і національно-культурним буттям українського народу в зазначений період та новочасними загальнофольклорними процесами; відображення в народному слові того, що довелося пережити Україні у ХХ ст. Актуальність полягає в розкритті запропонованої теми не в дусі марксистського вульгарного тлумачення за формулою: «фольклор — відображення дійсності», бо насправді в народній творчості не все є її відбитком. Мовиться насамперед про аналітичне осягнення й освітлення того, що і як з бурхливої дійсності останнього століття другого тисячоліття віддзеркалилося в народній словесності.

У виданні осмисленню підлягає спектр питань джерелознавчого, історико-теоретичного та методологічного характеру, без відповідного опрацювання й осмислення яких важко розробляти і трактувати зазначені проблеми.

Книга розпочата передмовою «Унікальне дослідження про сьогочасну життєвість усної словесності» академіка НАН України, доктора історичних наук, професора Степана Павлюка. Також уміщено слово автора, вступ, вісім розділів, висновки та іменний покажчик.

У першому розділі — «Фольклор у системі новочасної української культури» (с. 17—73) — дослідник акцентує увагу на новочасному українському фольклорі, окреслює його як живу, динамічну, змінну в часі та просторі культуру, що є поєднанням традиційного й нового в художньому слові народу, своєрідне відображення в ньому явищ дійсності свого часу, переживань і настроїв його ж творців.

Виходячи з розуміння предмета дослідження, саме спосіб і характер відображення у фольклорному слові різних аспектів та етапів української дійсності ХХ ст. і є головним, концептуально визначальним.

Заслуговує на увагу і другий розділ — «Фольклор серед катастрофи воєн і переворотів» (с. 74—121), назва якого взята зі статті Дмитра Донцова «Наше літературне гетто» (1932) і який стосується творчості письменницької генерації, що зародилася в атмосфері бурхливих десятиліть ХХ ст. Увагу зосереджено на потребах нового слова в тяглоті фольклорної традиції, адже початок ХХ ст. привніс значне поживлення суспільно-політичного та культурного життя в усіх частинах розчленованої і поневоленої чужинцями України (виникнення УНР і ЗУНР, історична їх злука, московсько-більшовицькі й польські окупанти). Р. Кирчів акцентує увагу на подіях початку ХХ ст. в українському фольклорі: «міграційний процес з різними його напрямками (на американський континент — для українців Галичини, Буковини і Закарпаття і на Схід до Азії з центральної і східноукраїнських земель) набрав наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. нової інтенсивності

і став одним з найзначущіших суспільних явищ української дійсності того часу.

Твори усної народної словесності, породжені еміграційним рухом, потрапили в поле зору фольклористів відразу після їх появи. Це були здебільшого пісні, складені і переслані до рідного краю переважно самими емігрантами чи друковані в американській емігрантській газеті «Свобода» та в інших виданнях» (с. 79). Ця дійсність дала прекрасні публікації, духовну атмосферу й основу народної творчості. Володимир Гнатюк зазначав, що одним з найновіших нашарувань є пісні про еміграцію — «подію, що не могла теж обійти народної уваги». Однією з перших таких публікацій була «Пісня про Бразилію», записана М. Павличком 1898 року від лірника з Тернопільщини, з додатком ще чотирьох емігрантських пісень у запису І. Франка й В. Гнатюка в п'ятому томі «Етнографічного збірника». Групу емігрантських пісень із Закарпаття подано в збірнику Михайла Врабеля «Угро-руски народны спиванкы», та значна їх добірка — у додатку до вказаної розвідки про пісенні новотвори В. Гнатюка. По гарячих слідах виникнення й поширення емігрантських пісень їх записали Осип Роздольський і Філарет Колесса. Загалом ця тема представлена здебільшого в пісенному фольклорі західних регіонів України і стосується заокеанської еміграції:

*Добре в Америці, як іде робота,
Красно ся прибере, як прийде субота.
Красно ся прибере, пива ся напіє —
Ніхто му не повість, же му в полю гниє.
В полю му не гниє, вода му не бере,
Бо йому привезуть до гавзу фермере (с. 81).*

Цікавими є й інші спектри мотивів та образів пісень того часу, їхня жанрова структура. Автор залучає до розгляду відповідні матеріали, які з різних причин залишалися поза увагою науковців (див. цикл гуцульських пісень у другій частині додатку до розвідки В. Гнатюка про пісенні новотвори та Галицький селянський страйк у народній пісні І. Франка). Основною темою є прогресуюче разуче зубожіння, руйнування господарств і моральна

деградація гуцулів через пияцтво, поширення й заохочення його чужинцями між горянами та різні лихварські махінації тощо. У піснях констатується усвідомлення гуцулами цього соціального лиха і його причин:

*Давно газди газдували, доїли на міру,
Тепер пішли полонини під жидівську
віру!* (с. 86)

*А за нашу гірку кривду хай пани запла-
тять:*

*Їхню білу шкуру будем косами здира-
ти* (с. 88).

Поширеними в народному репертуарі стали пісні у формі співанок-хронік, пісні про розстріл і арешти жителів сіл, пісні-агітації, сатиричні пісні. Ці мотиви проникають і в новотвори колядок, щедрівок та гаївок.

Зрештою, автор акцентує увагу на тому, що вже на першому етапі ХХ ст. окреслився ряд нових рис української усної народної словесності, які в наступних десятиріччях стали характерними, прикметними для її новітньої верстви.

В академічному доробку Р. Кирчіва подано і фольклорні рецепції Першої світової війни та українських визвольних змагань. Ми знаходимо відомості В. Гнатюка про вплив подій Першої світової війни на народну творчість:

Ой війна, війна,

Світова війна...

Не жди, мати, сина,

Бо його нема.

Основним лейтмотивом проходить і прагнення до припинення кровопролитної битви, закінчення війни:

*Простіть, люди, щиро Бога та й ви, дрібні
діти,*

*Щоби тії європейські царі в спокої-
ти* (с. 102).

Автор зазначає, що в тексти пісень воєнного часу влітаються патріотичні ремінісценції популярних січових пісень і навіть національного гімну «Ще не вмерла Україна». Важливим є те, що національно-патріотична тема в українському фольклорі періоду Першої світової війни знайшла свій вершинний вияв у стрілецьких піснях, які виникли у зв'язку зі створенням

і діяльністю військового формування у складі австро-угорської армії — легіону Українських січових стрільців, що був першою українською військовою формацією новітньої доби. На базі цього легіону згодом було створено корпус Січових стрільців армії Української Народної Республіки й Українську галицьку армію (УГА) Західно-Української Народної Республіки. Саме із цими українськими збройними формуваннями пов'язане творення, поширення та популяризація стрілецьких пісень:

Послухайте, добрі люди!

Хочу говорити.

Пішли тії січовики

Свій край боронити.

Гей на горі, на Маківці, кукає зазуля,

*Наші стрільці б'ють москалів, увесь світ
дивує* (с. 105).

Увагу привертає багатий репертуар стрілецьких пісень, в основі якого — ще довоєнні січові патріотичні пісні на слова І. Франка, К. Трильовського, Б. Лепкого, В. Лебедової, О. Колесси, О. Маковея, С. Чарнецького, Г. Труха, С. Яричевського та інших, а також ряд народних, зокрема козацьких. Стрілецькі пісні були породженням тієї якісно нової духовної атмосфери, що формувалася в Україні, фольклорним явищем, складовою новітньої верстви української піснетворчості ХХ ст.

У розділі «Відлуння української дійсності міжвоєнного двадцятиріччя в народній словесності» (с. 122—198) знаходимо фрагментарно зібраний фактологічний і дослідницький матеріал про складні й драматичні 1920—1930-ті роки в Україні (жорстка політика, голод 1921—1923 рр., 1932—1933 рр., «українізація»), реалії української дійсності та їхнє відображення в народному слові. У ньому виражено болісне усвідомлення ошуканих надій українського народу, крах ілюзій щодо проповідованого більшовицького «раю», що знайшло відображення в різних жанрах фольклору, зокрема в піснях, прислів'ях і приказках, усних оповіданнях, чутках, анекдотах. Матеріали цього розділу суттєво збагачують знання про фольклорне відкриття «советського раю»:

*Колосочки я збирала
На колгоспнім полі —
І за це мені дали
Десять літ неволі (с. 140).*

*Соловки ви Соловки,
Далека дорога —
Серце ние і болит,
На душі тривога.
По Сибіру я скитаюсь,
Каторжанкою була.
Україну споминала
Й гірко Сталіна кляла (с. 143).*

Огляд історії того часу дає можливість проаналізувати дві тематичні групи новотворів, пов'язаних із «чудами» (пісні, перекази, легенди, оповідання-бувальщини, «пригоди», анекдоти, які розповідали про ці «чуда») та з голодом; осмислити фольклорну опозицію войовничому атеїзму — «Фольклор чудес». Фольклор досліджуваного періоду пов'язаний з релігійним рухом у 1920-х роках — одним з неординарних явищ новітньої історії. Зростаючий спротив цьому режимові, його політиці руйнування традиційних матеріальних і духовних основ народного буття, нечувано жорстким методам реалізації цієї злочинної політики особливо яскраво виявив себе у «фольклорі чудес» і народному епосі голодомору. Відзначимо глибокий, досить переконливий підхід до осмислення катастрофи голодомору у фольклорному відображенні. Масштабність трагізму голодомору 1932—1933 років перевершила, мабуть, найгірші, найвражаючі віщування народної уяви:

В тридцять третьому году їли люди лободу,

Пухли люди із голоду, помирали на ходу.

Отощали усі люди, падали як мухи,

Кропивою-лободою не наповнили брюха (с. 184).

Фольклорні варіації на тему голодомору вражають фактажем: «Вимерло півсела», «Половина хат у селі залишилася пустками», «Вмирали цілими сім'ями», «Померлі з голоду валялися», «У мене з семи дітей один син вижив, а шестеро діток померло»

(с. 191), «Батько з матір'ю добили вмираючу з голоду дочку і з'їли... То вже була втрата розуму», «Мар'яна зарізала й зварила свою найменшу доньку... І збожеволіла» (с. 195).

Матеріали четвертого розділу — «Традиційне і нове у фольклорі на західноукраїнських землях 1920—1930-х років» (с. 199—240) — засвідчують певну специфіку фольклорної новотворчості й ситуацію в Україні після Першої світової війни, яка була пов'язана зі складними обставинами та політичними перипетіями. Мова йде про збереженість стабільного фольклорного середовища й тяглість традиції, вираження у фольклорній ліриці й епіці духу боротьби і спротиву окупаційним режимам на території Карпатської України.

Аналіз наступного розділу — «Радянський фольклор» — реальність чи фікція?» (с. 241—280) — переконливо доводить, що «радянський фольклор» не відбувся, не став власне фольклором, і з цього погляду, був ілюзією, фікцією.

У розділах «Друга світова війна в усній словесності українського народу» (с. 281—342), «Фольклорна рецепція героїки повстанського чину» (с. 343—409) представлено найкращі зразки фольклорного процесу зі специфічним змістом і стилістикою.

Останній розділ книги — «Феномен народного політичного анекдоту» (с. 410—512) — це пласт творчості, у якому простежено посилення суспільно-політичної семантики, індикатори й чинники прозрівання суспільства в сприйнятті радянської дійсності: Сталін і сталінщина; більшовицький і гітлерівський тоталітаризм тощо.

Праця має фундаментальну джерельну базу, сучасну систему бібліографування та посилення на джерела.

Рецензована монографія професора Р. Кирчіва є новаторською, отож і викличе зацікавлення не тільки вчених-фахівців, але й широкого читачького загалу, оскільки насправді є першою працею такого рівня про українську фольклорну традицію у ХХ ст., яка не тільки зберегла свою живучість і тяглість, але й збагатилася якісно новими рисами розвитку та суспільно-культурного функціонального значення.